

نقش دین، هنر و ادبیات در تفسیر و تثبیت حقوق شهروندی با تأکید بر اندیشه‌های حسن‌زاده آملی و سید حسین نصر

چکیده

مقوله‌هایی چون دین، هنر و ادبیات از ادوار کهن و از نخستین جوامع بشری همراه و همزاد انسان بوده‌اند. در هر جامعه‌ای که میزان توجه به این مقوله‌ها افزایش یافته است، جوامع بشری در جایگاه بالاتر تمدنی قرار گرفته‌اند. امروزه حقوق شهروندی یکی از مفاهیم نوین و مورد توجه اندیشمندان است. مسئله‌ای که می‌توان اینجا مطرح کرد میزان تأثیر نقش دین، هنر و ادبیات در حقوق شهروندی است. جامعه آماری پژوهش را کلیه منابع، مقالات، کتب و سایت‌های تخصصی مربوط به دیدگاه‌های دو اندیشمند مذکور بود که با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا (مضمون) به بررسی این منابع پرداخته شد. ابزار گردآوری داده‌ها سیاهه تحلیل محتوا جهت بررسی و استخراج مؤلفه‌های حقوق شهروندی بود که روایی و پایایی آن توسط اساتید مجرب به‌دست آمد. یافته‌های پژوهش نشان داد که از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی حقوق شهروندی دارای مؤلفه‌های همدلی با خلق خدا، حق و تکلیف، برخورداری از عدالت، اشتغال حلال، آموزش، سلامت جسم و روان و سلامت اجتماعی و از دیدگاه سید حسین نصر، پاسداری از طبیعت، حقوق اقتصادی، حق و تکلیف، حقوق زنان، آزادی، کرامت انسانی و حق حکومت می‌باشد. بنابراین آنچه که مهم است، این است که این حقوق باید به نوعی نمایان گردد که دست‌اندرکاران و افراد ذریبط در این زمینه، با اتقان نظر و به‌صورت ثابت‌قدم سعی در اجرای این حقوق و احترام به آن‌ها را در مدیریت شهروندی داشته باشند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی نقش هنر، دین و ادبیات در تثبیت حقوق شهروندی.
۲. واکاوی حقوق شهروندی براساس اندیشه‌های سید حسین نصر و حسن‌زاده آملی.

سوالات پژوهش:

۱. هنر، دین و ادبیات در تثبیت حقوق شهروندی چه نقشی دارند؟
  ۲. حقوق شهروندی در اندیشه‌های سید حسین نصر و حسن‌زاده آملی چه جایگاهی دارد؟
- کلید واژه‌ها:** دین، هنر، حقوق شهروندی، علامه حسن‌زاده آملی، سید حسین نصر.

مقدمه

حقوق شهروندی را باید مجموعه وسیعی از حقوق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دانست که در کنار آن تکالیف و وظایف شهروندان در قبال دولت را مورد توجه قرار می‌دهد. حقوق شهروندی جزء لاینفک جامعه مدنی و مبنای تشکیل آن به‌شمار می‌رود که امکان مشارکت داوطلبانه همه شهروندان را در تمامی عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی فراهم می‌آورد. حسن‌زاده آملی در مورد انسان بیان می‌دارد که انسان کسی است که لیاقت‌ها و قابلیت‌هایی دارد که چون به فضیلت برسند و او را متصف به صفات ربوبی و محاسن اخلاق و محامد آداب کنند، او دیگر همان حیوان ناطق نیست؛ بلکه انسان واقعی حقیقی است و به‌عنوان انسان حقیقی باید از حقوق خود به‌عنوان یک شهروند به‌رمند گردد (حسن‌زاده آملی، ۱۳۸۸). از منظر علامه افراد در بهره‌مندی از حقوق با یکدیگر برابرند. به‌عبارتی مسیر کمال و سعادت برای زن به‌همان میزان فراهم است که زمینه آن برای مرد مهیا است؛ چراکه هر دو نوع واحدی هستند. در تحصیل علم، عدالت ورزی، توجه به معنویت و تزکیه نفس، آزادی عقیده و عمل براساس شرع و اشتغال تفاوتی میان این دو نوع نمی‌باشد. در نهایت این که می‌توان گفت که ایشان جنسیت (زن و مرد بودن) را در کمالات معنوی و نیز دستیابی به سعادت و همچنین بهره‌مندی از حقوق دخیل نمی‌دانند و به‌عبارتی دیگر علامه بدون لحاظ جنس، با نگاه به نوع انسان، موضوع را مورد بحث قرار می‌دهد؛ یعنی انسان‌ها به دلیل انسان بودن از حقوق بهره‌مند هستند و به سعادت و کمال می‌توانند برسند؛ نه به دلیل جنس زن و مرد بودن. در بهره‌مندی از حقوق شهروندی تربیت نقش مهمی دارد. از منظر علامه حسن‌زاده آملی، هدف تربیت؛ سعادت جاودان، سعادت نفس انسانی، کمال وجود و خداشناسی است و مقدمه آن خودشناسی است. تفکر درباره خویشتن، رجوع به قرآن، فروتنی و خوف انسان در برابر عظمت کبریایی خداوند، تفکر درباره ابدیت، توجه به نیازهای ملک و ملکوت، ریاضت، نظر در نحوه تحصیل معارف خود، عرفان، علم و عمل و تأمل در فرآیند رشد انسان از روش‌های تربیتی هستند (حسن‌زاده آملی، ۱۳۸۸). حقوق شهروندی در اندیشه سیدحسین نصر به این صورت است که وی حقوق را با تأکید بر آرای دین مبین اسلام، فلسفه و حکمت، سنت‌گرایی و تعامل با ادیان و احترام به حقوق انسان‌ها مطرح می‌سازد. در واقع، نصر حرمت انسان و حقوق وی را وابسته به نشان الهی مطرح نماید. وی معتقد است که اسلام انسان‌ها را در رابطه با خداوند تعریف می‌کند و مسئولیت‌ها و حقوقشان نیز برگرفته از همین ارتباط است. وی در خصوص حقوق شهروندان معتقد است که با وجود اینکه همه صحبت از حقوق بشر و حقوق شهروندی می‌کنند و کمتر از مسئولیت‌های بشری سخن می‌گویند، در عمل حتی در همان غرب مدرن هم در بسیاری موارد مسئولیت‌ها بر حقوق پیشی دارند (عطوفی کاشانی، ۱۳۸۸). بنابر آن چه گفته شد در این پژوهش قصد بر آن است که تا به واکاری حقوق شهروندی براساس اندیشه‌های حسن‌زاده آملی و سید حسین نصر بپردازیم.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون تحقیق مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. در پژوهش حاضر روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی و ابزار گردآوری اطلاعات فیش‌برداری است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی^۱ به منظور تفسیر ذهنی^۲ محتوای داده‌های متنی استفاده شد. ابتدا تمام اسناد و مدارک جمع‌آوری شده از منابع اطلاعاتی در زمینه پژوهش محوری کلمه‌به‌کلمه برداشت و به صورت غیر برخط^۳ در فایل‌های دسته‌بندی شده به تفکیک هر سؤال تدوین و نوشته شد. برای این منظور اسناد و مدارک در چند نوبت به دقت بررسی شد و متن آن‌ها چندبار مرور گردید، سپس به واحدهای تحلیل بر اساس مقوله، مؤلفه‌ها، هدف‌ها، محتوی، تقسیم شد. در این پژوهش جامعه آماری، کلیه اسناد و مدارک چاپ شده و در دسترس از دو اندیشمند (علامه حسن‌زاده آملی و سید حسین نصر) لذا نمونه آماری در این مطالعه مشخصاً آن اسناد و مدارک است که درخصوص حقوق شهروندی چه به صورت مستقیم و چه به صورت غیرمستقیم بحث نموده‌اند، می‌باشند. با استفاده از بانک‌های اطلاعاتی از قبیل سایت‌های تخصصی، کتب و مقالات چاپ شده و مباحثی که در قالب‌ها کنفرانس‌ها، همایش‌ها به انجای مختلف به دیدگاه‌های این اندیشمندان پرداخته بودند، اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شد. برای قضاوت درباره اعتبار اسناد مدارک موجود به نقد بیرونی و درونی منابع تأکید شده است.

نتیجه‌گیری

یکی از بال‌های حقوق شهروندی، حق و تکلیف است. دوگانه مفهوم حق و تکلیف آمده در منشور حقوق شهروندی همانند دیگر اعلامیه‌هایی چون منشور حقوق بشر جهانی، رابطه‌ای پنهان در میان این دو واژه ساخته است که به صورتی صریح و واضح از آن حرفی به میان نیامده است. به واقع حق به عنوان پی‌قراول تکلیف مقابلش را تعیین می‌کند. اگرچه این حامل یعنی تکلیف در برابر حق مشخص است اما محمول این تکلیف در برابر سوژه‌های محق به نوعی اخص تعیین نشده‌اند. بر همین اساس است که این چهره دوگانه از منشور چهره‌ای دیگر را به نام بُعد اخلاقی می‌آفریند که تمام انسان‌ها را مکلف اخلاقی می‌کند که در برابر منشور حقوق شهروندی آگاهانه مسئولیت‌پذیر باشیم. بُعد دیگر حقوق شهروندی، حق اشتغال است. حق اشتغال در میان حق‌های رفاهی یا نسل دوم حق‌های بشری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. توجه به اشتغال و بیکاری همواره اهمیتی انکارنشده در مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارد که تحقق آن را الزامی می‌سازد. اگر بخواهیم تکه‌ای از پازل حقوق شهروندی بیافزاییم آن تکه که قطعاً تکه بزرگی هم هست، حق آموزش است. حق آموزش از حقوق اولیه بشری است که فارغ از زمان و مکان و مسائلی از قبیل جنسیت، زبان، نژاد، دین و قومیت می‌بایست در مورد تمام اشخاصی که متولد می‌شوند و تا زمانی که می‌میرند ادامه یابد. در حقوق اسلام، حق بر آموزش مورد تأکید قرآن، روایات و احادیث ائمه اطهار مورد است و با تعهدات دولت‌ها در زمینه حمایت از آموزش و تداوم آن که موجبات تعالی و رشد جامعه است با مقررات حقوق بشری در خصوص تکلیف بر

---

^۱- Qualitative content analysis

^۲- Subjective interpretation

^۳- Offline

آموزش همگانی منافات ندارد. از منظر اسلامی، انسان دارای کرامت ذاتی الهی است. احترام به کرامت انسانی انسان‌ها نخستین اصلی بود که شعله‌های هدایت و ایمان را در دل‌های آحاد مردم برافروخت و سبب گردید انسان‌ها، اعم از زن و مرد، فوج فوج به دامان پر مهر اسلام، پناه آورند. این نگاه، هرگز جنس یا گروهی را استثنا نمی‌کرد بلکه همه آحاد انسانی، اعم از سیاه و سفید، زن و مرد، عرب و عجم را در نزد پروردگار برابر می‌دانست و هیچ اختلافی جز در پرتو پروای الهی و نزدیکی به آسمان معنا نمی‌شد. یگانه راه حصول به درجات بالای انسانی و معنوی، تعلیم و تربیت نفس آدمی است. به همین دلیل است که انبیاء، مهمترین هدف خود را جد و جهد در این زمینه می‌دانسته‌اند، زیرا رهایی از جهل کاملاً از تعلیم و تعلم اثر می‌گیرد. بر طبق آیات متعدد قرآن کریم تعلیم و تربیت اساس بعثت پیامبر بوده است و این تأکید در شرایطی است که اسلام تمام افراد انسانی را از هر خانواده و قشری که باشند قابل تربیت دانسته و معتقد است اصول فضایل و ارزش‌های انسانی در ضمیر و سرشت هر انسانی به‌ودیعه نهاده شده است. اعلامیه جهانی حقوق بشر در اسلام نیز به تبع توصیه‌هایی که دین مبین اسلام در زمینه تحصیل علم داشته است، موادی را به تأکید بر مبانی این حقایق اختصاص داده است.

منابع

- آگاه، وحید. (۱۳۹۸). «هنرمندانه یا بی‌هنر؟ تحلیل حق‌های هنری در منشور حقوق شهروندی». اخلاق زیستی، شماره ۱، صص ۳۸۲-۳۶۷.
- ابن تراب، مریم. (۱۳۸۵). «حقوق شهروندی از منظر امام علی(ع)». ندای صادق، شماره ۴۱ و ۴۲، ۱۵-۱.
- امامی، م. (۱۳۹۴). «مفهوم‌شناسی حقوق شهروندی در نظام بین‌المللی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران». همایش ملی تبیین حقوق شهروندی، دوره ۱.
- جاسم، س. (۱۳۸۱). امام علی(ع)، نماد حکومت حق. ترجمه: موسی دانش، مشهد: نشر بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- رزاق‌پور، ی. (۱۳۹۰). «نگاهی به حقوق شهروندی». ماهنامه کانون، شماره ۱۲۳.
- شهید ثانی، ز. (۱۳۸۸). شرح لمعه دمشقیه، ترجمه: حمید مسجد سرائی، کاشان: اندیشه‌های حقوقی، سازمان اسناد و مدارک جمهوری اسلامی ایران.
- طاهری، آ. (۱۳۹۲). «حق اشتغال به‌مثابه حق بشری». ماهنامه اجتماعی، اقتصادی علمی و فرهنگی کار و جامعه، شماره ۱۶۲.
- عطوفی کاشانی، ط. (۱۳۸۶). نظریه اجتماعی سنت‌گرایان با تأکید بر نظریه اجتماعی رنه‌گنون، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دانشکده علوم اجتماعی.

گل پرور، مجید؛ قربانی، خنامان. (۱۳۹۵). «نظم مطلوب سیاسی در اندیشه سید حسین نصر، بنیادهای استدلالی و چالش‌ها»، همایش بین‌المللی شرق‌شناسی و مطالعات ایرانی، دوه دوم.

محسنی، ر.ع. (۱۳۸۹). «ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راهکارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی». فصلنامه مطالعات سیاسی، شماره ۱۰، صص ۱۴۴-۱۱۷.

منافی شرف‌آباد، ک و زمانی، ا. (۱۳۹۱). پیش‌بایست نظام آموزش عالی در عصر جهانی شدن، مجموعه مقالات جشنواره بیست و سه سال رهبر، دانشگاه، خودباوری، تهران: دانشگاه صنعتی شریف.

هاشمی، س. (۱۳۸۲). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. تهران: نشر میزان.

هاشمی، ا. (۱۳۸۹). «بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران». فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، شماره ۱، صص ۱۶۰-۱۴۱.